

„Hívek maradtak bajban, vészben...”

Fejezetek a Kárpátaljai
Református Egyház
20. századi történetéből

PRO FIDE ET PATRIA

Némethy Imre
KUTATÓI MŰHELY

NEB

NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA

„Hívek maradtak bajban, vészben...”

Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház
20. századi történetéből

Nemzeti Emlékezet Bizottsága –
Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány
Budapest, 2022

A kötet tanulmányai a Narancsik Imre Kutatói Műhely egyháztörténeti kutatásai keretében készültek.

Szerkesztette Erdős Kristóf és Szamborovszkyné Nagy Ibolya

Lektorálta Braun László

© NEB Hivatala, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2022

© Barta Elemér, Fodor Gusztáv, Keresztyén Károly, Molnár D. Erzsébet,
Szamborovszkyné Nagy Ibolya, Székely Marianna, Túri László, 2022

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója, a Református Közéleti és
Kulturális Központ Alapítvány ügyvezetője

Olvasószerkesztő: Lehotka Gábor

Könyvterv: Varga Júlia

Borító: a verbőci református templomot ábrázoló fénykép alapján készítette
Varga Júlia

Nyomta: Gelbert Eco Print Kft.

ISBN 978-615-5656-38-5

Tartalom

Előszó (Radvánszky Ferenc)	7
A Narancsik Imre Kutatói Műhelyről	13
Szamborovszkyné Nagy Ibolya „Az időközben bekövetkezett mélyreható változások figyelembevételével...”	19
Fodor Gusztáv A Sztálinnak írt „levél” keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében	61
Keresztyén Károly A szovjet hatalomátvétel és ideológia bevezetésének hatásai és következ- ményei a Kárpátaljai Református Egyház működésére a korai években.	91
Molnár D. Erzsébet A templom- és közösségépítő	127
Barta Elemér Kovács Zoltán tiszaujlaki református lelkipásztor szolgálata 1944–1948 között	147
Túri László Husztai Béla élete a Kígyósi Református Egyházközségtől Szibériáig (1944–1957)	171
Székely Marianna A verbőci református templom bezárásának körülményei.	207
Summary	237
Névmutató	249

A templom- és közösségépítő

Szútor Jenő beregszászi református lelkész élete,
munkássága és elhurcolása (1944–1951)¹

Fiatalkori évei

1890. március 19-én született Kölcsen. Elemi iskoláit Kölcsen és Beregdédában, a gimnáziumot Szatmáron végezte, majd teológiai tanulmányait Debrecenben, Halléban és Bázelen folytatta. Pappá szentelésére 1916-ban került sor.

A beregszászi gyülekezet élére az első világháború után, 1920-ban, egy több szempontból válságos időszakban került. A világháborús és a trianoni traumát tetézte, hogy 1918-ban leégett a templom tornya és a mennyezet is beomlott, ezért helyet kellett találni a templom nélkül maradt gyülekezet alkalmainak a megtartására, másrészt elő kellett teremteni a felújításhoz szükséges anyagiakat.² Az államfordulat következtében mindezen nehézségek orvoslása több akadályba is ütközött. Problémát jelentett továbbá a csehszlovák hatalomnak az egyházi tisztviselők állampolgárságával kapcsolatos tevékenysége, 1920-ban felszólították az egyházi alkalmazottakat, hogy kérvényezzék a csehszlovák állampolgársá-

1 A szerző ezúton szeretne köszönetet mondani Fodor Gusztávnak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségéért, a munkában használt források jelentős részének rendelkezésre bocsátásáért.

2 TtREL I.8.c.1., I.8.21. Szútor Jenő 1940. A beregszászi ref. Egyház történetének rövid összefoglalása, különös tekintettel a cseh megszállás 20 esztendejére. (A továbbiakban: TtREL I.8.c.1., I.8.21.)

got. A folyamat azonban nem volt egyszerű, az állampolgársággal nem rendelkező személyeket pedig kiutasították az országból.³

Szútor Jenő

(Forrás:

1923-ban a Beregi Református Egyházmegyében tizenegy lelkész, köztük Szútor Jenő állampolgársági ügye még mindig nem volt tisztázott, így a beregszászi lelkész családjával együtt gyülekezete elhagyására kényszerült. Búcsúztatásukra hatalmas tömeg gyűlt össze, és kísérte őket a határig. Az ügy megoldása érdekében az egyházmegye közgyűlése levéllel fordult a belügyminiszterhez és a köztársasági elnökhöz, hogy „pénzt és időt nem kímélve, záros határidőn belül” semlegesítse a kiutasítást, illetve ha nem oldódik meg az ügy, akkor a püspök és a főgondnok személyesen keresse fel a köztársasági elnököt.⁴ A diplomáciai közbenjárásnak köszön-

3 Fedinec 2002, 149.

4 KRELM, Beregi Református Egyházmegye 1923. április 26-án Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve, 8.

hetően nyolc hónap távollét után Szútor Jenő visszatérhetett Beregszász városába, ahol újult erővel folytatta a templom újjáépítési munkálatainak irányítását, amit még száműzetése előtt, 1922-ben kezdett el, és egészen 1929-ig tartott.⁵

A beregszászi evangélikus-református templom az újjáépítés után

(Forrás: http://reformatusokklubja.network.hu/kepek/keri_janosne_feltoltot_kepei/beregszaszireformatustemplom, letöltve: 2018. január 3.)

A templomépítéssel párhuzamosan aktív közösségépítő tevékenységet folytatott: vasárnapi iskolát indított el, leány-, asszonykört és ifjúsági egyesületet szervezett. „Aktív részt vállalt a beregszászi magyarság kulturális életének a megszervezésében. Több vallási

⁵ Kovács J. István 1942: *Magyar református templomok*. Budapest, Athenaeum. 556. Közli: Fodor G. 2016b, 244.

és kulturális egyesület elnöke volt. Mint a Bereg megyei Kaszinó alelnöke elévülhetetlen érdemeket szerzett a város kulturális élete felvirágoztatásában, számos rendezvény kezdeményezője, szervezője volt”⁶ – írta róla Csanádi György beregszászi helytörténész. Szútor Jenő 1940-ben írt visszaemlékezése szerint: „Különösen nehezzé tette a szolgálatot a gyülekezet körében itt is, ott is feltűnedező detektívek hada, akik feljebbvalóiktól kapott megbízatásukhoz híven, sóvárogva lestek minden szót, amibe az államellenesség vádját bele lehetett volna magyarázni.”⁷

Ténykedését 1938 novemberétől még inkább kifejthette, amikor az első bécsi döntés értelmében Beregszász visszakerült Magyarországhoz: „Minden igazán Istenben bízó lélek tudta és érezte azt, hogy egyszer a bűnhődésnek vége lesz, a megpróbáltatások sorozata megszakad, s eljön a várva várt felszabadulás. Öröm volt ez nemcsak nemzeti, hanem egyházi szempontból is, hiszen a korlátok közé szorított egyházi élet, munkálkodás szabadabban, rendőri és csendőri felügyelet, gyámkodás nélkül indulhatott meg.”⁸ Az anyaországhoz visszatért városban az 1941-es népszámlálás idején 6218 fő vallotta magát reformátusnak.⁹

A Beregszászi Református Egyházközség élén a szovjet megszállás után

Az 1944 októberében bekövetkezett szovjet megszállás újabb sorsfordulót jelentett, ekkor ugyanis megkezdődött Kárpátalja szovjet korszaka. A 4. Ukrán Front 17. gárdahadtestének alakulatai

6 Csanádi 2001.

7 TtREL I.8.c.1., I.8.21.

8 Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Adattár, Gönczy 1940, 38–39.

9 Kepecs 2000, 89.

1944. október 26-án érték el Beregszászt.¹⁰ Különösebb ellenállásba nem ütköztek, és a front továbbhaladtát követő néhány napon belül úgy tűnt, újra beindul az élet: az emberek vasárnap templomba mentek, a gimnáziumban összegyűltek a tanulók, hogy kitakarítsák a németek által márciusban hadikórházzá átalakított osztálytermeket. Az oktatás annak ellenére beindult, hogy sok tanár elhagyta a várost. Ennek azonban nem sokáig örülhettek, mivel néhány napon belül az új hatalom képviselőiből álló bizottság kereste fel a gimnázium osztályait, és közölték, hogy megszűnik a magyar nyelvű oktatás.¹¹ Az 1944–1945-ös tanévtől Kárpátalja-szerte megszűnt a magyar nyelven való továbbtanulás lehetősége a középfokú oktatásban.¹²

Még a szovjetek megjelenése előtt a református elit egy része elmenekült a városból. Így tett Szútor Jenő fia, Szútor István segédlelkész is, aki az Egyetemes Konventnek írt menekültségügyi kérelmében leírta, hogy Beregszász kiürítése folytán állomáshe-lyét otthagyni kényszerült.¹³ Hasonlóképpen tett Harkai Antal beregszászi állami gimnáziumi lelkész-vallásanár, aki 1944. november 30-án kérvényezte áthelyezését a Dunántúli Református Egyházkerület területére.¹⁴

Szútor Jenő ezekben a nehéz időkben is a helyén maradt, és igyekezett tartani a lelket a beregszászi magyarságban. Mindez nem volt könnyű feladat, 1944 novemberében ugyanis a város református férflakosságának nagy részét elhurcolták először a szoly-

10 Троцько 1992, 128., Csanádi 2004, 164.

11 Csanádi 2004, 164.

12 Fedinec 1997, 141.

13 MREZSL 2.a., Menekült lelkészek, lelkészek jelentkezési iratai: Szútor István beregszászi segédlelkész Egyetemes Konventhez írt menekültségügyi kérelme. (Kelt: Budapest, 1944. október 30.); Fodor G. 2016a, 179.

14 MREZSL 2.a., Menekült lelkészek, lelkészek jelentkezési iratai: Harkai Antal beregszászi gimnáziumi vallásanár Egyetemes Konventhez írt áthelyezési kérelme. (Kelt: Kacsok, 1944. november 24.); Fodor G. 2016a, 179.

vai, majd szovjet lágerekbe. Egy 1945-ben összeállított lista alapján 1547 Beregszászból származó fogoly raboskodott sztálini lágerekben.¹⁵ Az elhurcolt reformátusok számát illetően pontos adatok sajnos nem állnak rendelkezésünkre, az viszont bizonyított, hogy minél nagyobb volt egy községben a reformátusok száma, annál több volt az elhurcoltak száma is a településen.¹⁶ Tekintve, hogy a vizsgált időszakban a beregszászi magyarság túlnyomó többsége a református egyházhoz tartozott, illetve hogy minden református magyar nemzetiségű volt, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a málenkij robot létében rendítette meg a helyi református közösséget. Az elhurcolások etnikai-vallási összefüggéseit vizsgálva több adatközlő tanúsága szerint is a reformátusokat fokozottan érintette a deportálás.

Az első nagy megrázkódtatás után Kárpátalja-szerre azok a korlátozó intézkedések következtek, amelyek a hitéletet, a vallásos tevékenységet igyekeztek korlátozni. Egy ide illő megfogalmazás szerint „a vallásosság, a hívő emberek meggyőződése elleni harc 1945-től a hivatalos politika szintjére emelkedett”.¹⁷ 1944. december 5-én sor került a tömeges szekularizálásra, az állam és az egyház, az állam és az iskola szétválasztásának kihirdetésére.¹⁸ 1945–1946 folyamán megfosztották az egyházat épületeinek, templomainak tulajdonjogától, államosították a felekezeti iskolákat.¹⁹ Az 1945 májusában meghozott rendelet az egyház tulajdonát

15 КТÁL, Р-14. фонд, оп. 1., од. зб. 216. 1–32. Список громадян м. Берегово, перебуваючи у таборах військогополених та робочих таборах. [Hadifogoly- és munkatáborokban tartózkodó beregszászi lakosok névsora.]

16 Lásd erről bővebben: Molnár D. E. 2017, 244–245.

17 Majnek 1998, 55.

18 Oficinskij 2010, 288.

19 КТÁL, Декрет чис.58 про здержавлення шкіл [58. számú rendelet az iskolák államosításáról]. Вістник Народної Ради Закарпатської України [Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye], 9. szám, Ungvár, 1945. május 1., 115.

képező vagyon használatára jogosította fel a hatalom képviselőit, ami lényegében elkobzást jelentett.²⁰

A már megkezdett 1944–1945-ös tanévben nem tiltották be ugyan az iskolai hitoktatást, azonban az osztályonkénti heti kétóról egy órára csökkentették. Egy évvel később már megtiltották a hittan iskolai oktatását, a papoknak tilos lett belépni a tanintézményekbe,²¹ és az 1945 áprilisában kiadott 58. sz. tanácsrendelet kimondta, hogy az iskolai nevelés állami kézbe került, a pedagógusok pedig állami alkalmazottak lettek.²² Bár iskolán kívül egy ideig még megtűrték a hittan oktatását, de a Beregszászi Református Egyházközség 1945. szeptember elején nem tudta elindítani az iskolán kívüli hittantanítást, mivel Héderváry Dezső vallásoktató lelkész Beregszász városánál vállalt állandó hivatalnoki állást. Mindez tovább tetézte az amúgy is nehéz helyzetben lévő, szűkülő mozgásterű egyházközség helyzetét. Szútor Jenő megfogalmazása szerint hittantanításra „nagyobb szükség talán sohasem volt, mint éppen most.”²³ A probléma végül megoldódni látszott, néhány hónap szünet után az 1945. december 22-én kelt egyháztanácsí jegyzőkönyv jelenti, hogy a megüresedett hitoktatói tisztséget Forgon Pál nyugalmazott tanító tölti be.²⁴

A központilag meghozott rendeletek minden tekintetben sújtották a Beregszászi Református Egyházközséget. 1945-től a berendezkedő új hatalom egyrészt önhatalmúlag hurcolta el az

20 КТАЛ, Декрет чис.54 про користування церковним майном [54. számú rendelet az egyházi vagyon használatáról]. *Вісник Народної Ради Закарпатської України* [Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye], 9. szám, Ungvár, 1945. május 1., 113.

21 Botlik 1997, 276.

22 Szamborovszkyné Nagy 2013, 223.

23 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1945. szeptember hó 23-án tartott gyűléséről.

24 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1945. december hó 22-én tartott gyűléséről.

egyházközség tulajdonát képező ingóságokat,²⁵ másrészt sorra sajátította ki az egyházközség tulajdonába tartozó ingatlanokat, majd azokban önkéntes átalakításokat végzett, következetesen kitérve a bérszerződés megkötése elől.²⁶ Menteni próbálván a menthetőt, 1945 augusztusában az egyházközség presbitériuma elhatározta, hogy értékesíti a lelkészlak udvarán állt és már régebben lebontott istálló anyagát, amíg az általuk „meg nem fékezhető erők szét nem hordják”.²⁷

Önkényesen sajátították ki többek között a Hungária Szálloda kétszintes épületét is, melynek alsó szintjén korábban üzleteket és éttermeket működtettek, és melynek bérleti díja a református egyházközséget illette.²⁸ Az új hatalom megtagadta a bérleti díj fizetését,²⁹ de egyéb vonatkozásban is az eredeti tulajdonos figyelmen kívül hagyásával rendelkeztek, „így például a rendelkezése alá sohasem tartozott udvar egy részét is elfoglalta”.³⁰ Bízva az igazságszolgáltatásban, 1945 szeptemberében a presbitérium elhatározta, hogy a bérlemény jogtalan kisajátítása ügyében egyházközségi ügyész útján a népbíróshoz fordulnak a fizetendő bérösszeg megállapítása céljából.³¹ Decemberben még mindig nem látszott megoldódni a kérdés, mivel az épületek új bérlői csak csekély mértékben fizették be a bérleti díjat, ezért újfent megbizonyosodva arról, hogy a bérhátralékok beszolgáltatása csak bírósági úton látszik

25 Uo.

26 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1945. augusztus hó 5-én tartott gyűléséről.

27 Uo.

28 Zubánics 2009, 31.

29 A későbbiekben a járási szakorvosi rendelő kapott helyet az épületben.

30 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1945. augusztus hó 5-én tartott gyűléséről.

31 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1945. szeptember hó 23-án tartott gyűléséről.

lehetségesnek, a presbitérium felhatalmazta Szútor Jenőt a bérleti összegnek esetleges peres úton történő behajtására.³²

A következő évben az egyházközség meg is indította a pert a bérösszeg be nem fizetése ügyében, az indítványt azonban a bíróság elutasította azzal, hogy a bérletek tárgyait képező épületek el vannak kommunizálva, így értük bérleti díj nem jár.³³ A történet pikantériája, hogy bár az épületek államosítva lettek, és az egyházközség használatából kivonták azokat, illetve megtagadták az általa kért bérleti díj kifizetését, az épületekre kivetett adót mégis az egyházközségre rótták ki. A kivetett adók közül a templomra és a mellette lévő kis épületekre, a paplakra vonatkozó adót – amelyek valóban az egyházközség használatában voltak – fellebbezés nélkül be is fizették, a többi épület után kivetett adók befizetése ellen viszont fellebbeztek, azonban válasz erre nem érkezett,³⁴ sőt, a probléma a következő évben is fennállt.³⁵

A megváltozott körülmények miatt a lelkész és a belhivatalnokok (az egyházközségi alkalmazottak) javadalmazásának kérdése – a napról napra emelkedő drágaság miatt is – egyre inkább megoldhatatlan problémának látszott.³⁶ A gyülekezet vagyonfosztásán túl Szútor Jenő lelkészi javadalma nagy részétől is elesett, és a helyzet súlyosságát jelzi, hogy az 1947-es évre visszamenőleg a lelkész fizetése még augusztusban sem volt rendezve. A hónap végén összehívott egyháztanácsi gyűlésen a presbitérium a lehe-

32 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1945. december hó 22-én tartott gyűléséről.

33 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1946. október hó 6-án tartott gyűléséről.

34 Uo.

35 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1947. augusztus hó 17-én tartott gyűléséről.

36 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1945. augusztus hó 5-én tartott gyűléséről.

tőségekhez mértен rendezte visszamenőleg is az elmaradást: a lelkész, a pénztárnok, a kántor és a harangozó havi fizetését.³⁷

További terhet jelentettek az egyházi földek után terményben beszolgáltatandó kötelezettségek: 1946-ban 17 hektár föld után 1120 q terményt határoztak meg, azonban fellebbezés után 11 hektár földterületet állapítottak meg. A beszolgáltatandó mennyiség megszerzése céljából október 6-án a szószékről önkéntes adakozásra szólította fel a gyülekezetet.³⁸ A gyülekezet támogatása egyre inkább szükségessé vált, és a tét nem kevesebb volt, mint a fennmaradás: 1947-től az egyházközségek regisztrálásának, azaz működésük hatósági tudomásulvételének feltétele lett azon önként jelentkező, 18 éven felüli egyháztagok saját kezű aláírásával ellátott nyilatkozatának a beterjesztése, amelyben kijelentik, hogy egyháztagok kívánnak lenni, és vállalják az egyház fenntartásának anyagi terheit.³⁹

Az egyház tekintélyét, mozgásterét és a társadalomban betöltött szerepét csorbítandó rendeletek közé tartozott az az 1945 márciusában elfogadott rendelet, amely a házasságkötésre vonatkozott, és amely által házasságkötéskor nemcsak lehetővé tették az egyházi szertartás mellőzését, de azt is előírták, hogy egyházi esküvőre kizárólag a polgári házasságkötés után van lehetőség.⁴⁰ A későbbiekben ennél is tovább mentek: Beregszász református egyházközségétől 1947-ben megvonták az anyakönyvezés jogát,

37 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1947. augusztus hó 29-én tartott gyűléséről.

38 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1946. október hó 6-án tartott gyűléséről.

39 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1947. augusztus hó 17-én tartott gyűléséről.

40 КТÁL, Декрет чис.47 про родину та одруження (47. számú dekrétum a családról és a házasságkötésről). Вісник Народної Ради Закарпатської України [Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye], 6. szám., Ungvár, 1945. március 31., 59; P-14. fond, op. 1. od. zb. 700., 1-38.

ugyanis ekkor a szovjet hatóság bekérte az 1906-ig terjedő anyakönyveket, és „azokat kezelésbe vette”.⁴¹

Letartóztatása és elítélése

Az 1940-es évek második felében Beregszászban is kezdetét vette azon, Kárpátalja-szerte végbemenő koncepciós perek sorozata, amelyek egyik célcsoportja a nemzeti identitástudat megtartásában is komoly szerepet vállaló történelmi egyházak képviselői voltak. Nem visszariadva attól, és nem törődve azzal, hogy ártatlan áldozatok feletti súlyos ítéletek születnek, elsődleges cél volt az ateizmuson alapuló politikai rendszert nem támogatók eltávolítása a hatalom hatékony kiépítésének az útjából. A tisztogatási sorozatot a régióban is a szerint a jól bevált gyakorlat szerint hajtották végre, amelyet a szovjet birodalomban már több éve alkalmaztak: koncepciós pereket kreáltak a rendszer számára nemkívánatos személyek ellen. Ennek értelmében a kárpátaljai közösséggel szemben is alkalmazott szovjet igazságszolgáltatás a szó betű szerinti értelmében a politika „szolgálólányává” süllyedt, hiszen ismeretes, hogy a hivatalos meghatározás szerint „koncepciós perek fogalmán olyan büntetőeljárásokat értünk, amelyek elszakadnak a büntetőeljárásnak a büntetőeljárási törvénybe foglalt céljától, és különböző politikai célok elérését szolgálják”.⁴² Az ártatlan vádlottak ellen levezényelt, többnyire a Gulag-táborokba történő deportálással végződő koncepciós perek révén ugyanis a vezetők nélkül maradt, megfélemlített kárpátaljai közösséget a megszálló szovjethatalom képviselői sokkal inkább akadálymentesen tudták in-

41 KREL, Jegyzőkönyv a beregszászi református egyháztanács 1947. augusztus hó 17-én tartott gyűléséről.

42 Kahler [é. n.]a.

tegrálni a rezsimbe. A büntetőeljárások tekintetében a koncepciók perek mindkét fő típusa megfigyelhető kárpátaljai vonatkozásban is: a konstruált koncepciók perek – amelyek jellemzője a valótlan, kitalált tényállások rendszere, amikor többnyire csupán a vádlotti (kicsikart) vallomás, esetleg hamisított bizonyítékok állnak rendelkezésre, illetve a tendenciózus koncepciók perek – amikor a joganyaggal visszaélés történik, az anyagi jogi szabályok sérelmével folytatják le őket.⁴³

1946. január 22-től, miután Kárpátalját Kárpátontúli terület néven hivatalosan is integrálták a szovjet közigazgatási rendszerbe, itt is az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK) törvényei léptek életbe. Az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa rendeletet adott ki a Kárpátontúli terület mint közigazgatási egység megalakításáról.⁴⁴ Három nap múlva, 1946. január 25-én pedig egy újabb rendelet által bevezették az USZSZK jogrendszerét a területen.⁴⁵ Ettől kezdve az ítéletek az esetek többségében az USZSZK Btk. 54. §-a alapján születtek, mely szerint bűncselekménynek számítanak: a hazaárulás, fegyveres felkelés a Szovjetuniótól történő terület elszakítás céljából, ellenforradalmi célú kapcsolattartás külföldi állammal, a nemzetközi burzsoázia segítése, szovjetellenes propaganda és agitáció, tevékeny harc a munkásosztály és a forradalmi mozgalom ellen.⁴⁶ Az itt maradt lelkeseket az államhatalom képviselői állandó megfigyelés alatt tartották: minden lelkesről adatokat gyűjtöttek, figyelték az aktív egyházi személyeket, a református egyház ügyeivel foglalkozó megbízottat neveztek ki.⁴⁷

A letartóztatások 1946-tól elkezdődtek a református egyház soraiban is. A nagy szeretetnek és tiszteletnek örvendő Szútor

43 Kahler [é. n.]b.

44 KTÁL, P-195. fond, 23. op. 1.od. zb. 1.

45 KTÁL, P-195. fond, 23. op. 1.od. zb. 2.

46 Az orosz Btk. 58. §-a azonos az ukrán Btk 54. §-ával.

47 Gulácsy 1998, 48.

Jenőt 1951-ben, a kárpátaljai református lelkészek közül tizen-nyolcadikként hurcolták el. A hadjárat ellene már 1950-ben azzal megindult, hogy kuláknak kiáltották ki. A Munkásküldöttek Beregszászi Körzeti Tanácsának Végrehajtó Bizottsága 1,05 hektáros szőlőültetvénye, 0,15 hektár nagyságú földterülete alapján, ahol béreseket alkalmazott, valamint lakóházára hivatkozva 1950. október 9-én gazdaságát kulákgazdaságnak minősítette.⁴⁸ A következő hónapban megérkezett a letartóztatási parancs, amelyben a következőkkel vádolták: kulturális-vallási társaság létrehozása a lakosság magyarosításának céljával; Kárpátalja Magyarországhoz való visszacsatolása után tagja lett annak az igazolóbizottságnak, amely üldözte a magyar hatóságok által megbízhatatlannak ítélt személyeket, a kommunistákat, akik így nem lettek igazolva és munkát sem kaptak; a szószékről rendszeresen szovjetellenes, fasisztabarát prédikációkat tartott, melyekkel a hallgatókat szovjetellenes lelkületben nevelte.⁴⁹ Ennek alapján rendelték el letartóztatását, a nála tartandó házkutatást és személyes vagyonának elkobzását. A házkutatás során talált „tárgyi bizonyítékok” közt sorolták fel a *Magyar politikai kompasz 1919–1939* című könyvet, melyben a lelkész „magyar megszállók” javára folytatott segítő tevékenységéről volt egy cikk, illetve egy 1938-ban keltezett magyar szimpatizáns körlevél.⁵⁰ Szútor Jenőt – többi lelkész- és paptársaihoz hasonlóan – az USZSZK Btk. 54. § 4. tc. és 10. tc. alapján ítélték el⁵¹ „a nemzetközi burzsoázia segítése” és „ellenforradalmi propaganda és agitáció” vádjával, olyan propaganda- vagy agitációs tevékenység végzéséért, amely felszólítást tartalmaz a szovjet-hatalom megdöntésére vagy gyengítésére, valamint szovjetellenes

48 Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Ungvári Archívuma (UÁHUA), F.P. 2258., op. 1. od. zb. 5636., Delo 2900. Közli: Fodor G. 2017, 574.

49 Fodor G. 2017, 575.

50 Uo., 576.

51 Uo., 578.

irodalom terjesztéséért, őrzéséért.⁵² A vádirat az alábbi vádpontokat tartalmazta:

„Mint magyar segítő 1938 novemberében megszervezte és aktívan részt vett magyar megszálló csapatok ünnepélyes köszöntésében, ahol az ebből az alkalomból szervezett ünnepi gyűlésen üdvözlő beszédet mondott, a magyar megszállókat a csehszlovák iga alóli felszabadítóknak nevezte (ügyirat 18., 95. o.).

1939-ben a magyar megszálló hatalom által Beregszász városában Szútort beválasztották a három ügynevezett igazolóbizottságba, melynek célja az állami hivatalok tisztviselői lojalitásának meghatározása a megszállók iránt, a csehszlovák kommunista párt tagjainak elbocsátása a vállalatoktól, intézményektől, valamint egyéb magyarellenessé személyek elbocsátása. E bizottságok munkájában Szútor aktívan részt vett (ügyirat 18., 29–32., 35., 39., 47–50., 53–57., 72–74. tc.).

1940-ben Bereg vármegye vezetőjének javaslatára és a MÉP magyar, fasisztabarát párt helyi szervezete vezetője, Pécsi Szabolcs javaslatára Szútor belépett a Magyar Élet Pártjába, melynek tagja volt 1944-ig, annak munkájában és tevékenységében részt vett (ügyirat 35–37. o.).

1942 őszén részt vett az első világháborúban elesett magyar katonák és tisztek emlékművének felszentelésén, az e célból szervezett gyűlésen fasisztabarát beszédet mondott (ügyirat 27–28. o.).

Kárpátontúl magyar megszállásának teljes ideje alatt Szútor a templomi szószéket szovjetellenes célokra használta. A vallási szertartások alatt a lakosság körében gyűlöletet keltett a Szovjetunió iránt, felszólított, hogy működjenek együtt a fasiszta Németország és Magyarország hadseregével a szovjet állam ellen folytatott háborúban. Rágalmazta a szovjet valóságot (ügyirat 44., 57–58., 62–63., 68–69., 78–79., 84–86., 89–91. o.).

52 Статья 54 УК УССР. <https://veprin.jimdo.com/документы/статья-54-ук-уССР/> (letöltve: 2017. december 8.). Fordításban közli: Dupka 1993, 27.

Évente a magyar állami ünnepeken ünnepi istentiszteleteket tartott a volt fasiszta Magyarország kormányzójának, Horthynak és annak kormányának tiszteletére, minekutána lejátszották a magyar himnuszt (ügyirat 18., 58., 63–64., 67., 78. o.).

Ezenkívül a letartóztatás napjáig lakásán fasisztabarát irodalmat tárolt (ügyirat 16., 39. o.).⁵³

Mindezek alapján ítélték el 1951. február 13-án 25 év javító-munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre, öt év jogfosztásra és vagyonelkobzásra.⁵⁴ Február 22-én Szútor Jenő fellebbezést kísérelt meg az ítélet szigorúsága ellen. Az elítélt idős korára, büntetlen előéletére való tekintettel, illetve arra hivatkozva, hogy „az általa elkövetett bűncselekmények a honvédő háború idején történtek, és az elkövetésük óta már öt év telt el”, a kérelemben az ítélet módosítását kéri a minimum kiszabható büntetésre.⁵⁵ A próbálkozás sikertelenül zárult, szabadulása így 1975-ben következhetett volna be.

Sajnálatos módon erre azonban már nem kerülhetett sor. Szútor Jenőt letartóztatása után a KGB ungvári börtönébe szállították, ahol kegyetlen vallatásnak volt kitéve. Forgon Pál, a Kárpátaljai Református Egyházkerület későbbi püspöke, szintén elhurcolt lelkipásztor fél évvel később ugyanabban a cellában raboskodott, ahol Szútor Jenő is. Egy közös cellatársuk mesélte el az egyik kihallgatás utáni esetet, amit Forgon püspök 1992-es visszaemlékezéseiben le is jegyzett: „Miklós beszélt el, hogy Sz. Jenő bácsi egy kihallgatásról nagyon szomorúan jött vissza. Elmondta – pedig nem volt szabad beszélni, mi történt fent –, hogy nagyon meggyomrozták, lehet, a mája is kapott ütést szegénynek.”⁵⁶ „Csak

53 Fodor G. 2017, 577.

54 Uo., 580–581.

55 Uo., 581.

56 Forgon 1992, 12–13.

ennyit tudott mondani: ezek tönkretettek engem”⁵⁷ – mondta egy alkalommal zárkatársának.

Egyes értesülések szerint már a börtönben, a kihallgatások során szerzett sérüléseibe belehalt,⁵⁸ más információk szerint Irkutszkban halt meg 1951-ben. 1951. augusztus 29-én kiállított halotti bizonyítványa az utóbbi alternatívát támasztja alá, melyben leírják, hogy Szútor Jenő 1951. július 24-én érkezett Ozerlagba, és a halál 1951. augusztus 24-én következett be vérhas és szívinfarktus következtében.⁵⁹

1971-ben rehabilitálták.⁶⁰ A beregszászi református templomban márvány emléktábla őrzi a 30 éven át gyülekezetét hűen szolgáló lelkipásztor emlékét.

Források

Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára és Múzeuma (KRELM)

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області) (KTÁL)

Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSL)
2.a. fond Konvent Közigazgatási iratok

Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei
Adattár: Faluszemináriumi Közgyűjtemény, 181.

57 Papp 2009, 5.

58 Fodor G. 2017, 573.; Papp 2009, 5.

59 Fodor G. 2017, 582.

60 Uo.

Gönczy Miklós 1940: *Egy egyházközség részletesen kidolgozott történelme. Lelkészképesítő vizsgadolgozat*. Készítette: Gönczy Miklós ref. s. lelkész. Beregszász, 1940. július 25.

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TtREL)

I.8.c. Egyházkerületi Levéltár iratai, Egyházközségi adattár

Irodalom

Botlik József 1997: *Hármas kereszt alatt. Görögkatolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó.

Csanádi György 2001: *Régi beregszásziak*. <http://mek.oszk.hu/02100/02131/html/> (letöltve: 2017. december 2.).

Csanádi György 2004: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából*. Ungvár, PoliPrint.

Dupka György 1993: „Sötét napok jöttek...” *Koncepciós perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944–1955*. Kárpátaljai magyar könyvek. Budapest–Ungvár, Intermix Kiadó.

Fedinec Csilla 1997: Az 1944–1945. tanév a kárpátaljai iskolákban. *Acta Hungarica*, 1993–1994 (4–5). 135–142.

Fedinec Csilla 2002: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája, 1918–1944*. Nostra Tempora. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum.

Fodor Gusztáv 2016a: A kárpátaljai református egyház a sztálini egyházpolitika szorításában. In Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István (szerk.): *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 170–197.

Fodor Gusztáv 2016b: *Adattár kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523–2016*. Református múltunk kezesség I. Tiszaszentimre, Narancsik Imre Kutatói Műhely.

Fodor Gusztáv 2017: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek... A sztálini diktatúra koncepciós pereit kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek*.

- RKK Könyvek, Református Közelmúltunk. Kárpátaljai Református Egyház–Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány.
- Forgon Pál 1992: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak. Egy kárpátaljai magyar református lelkész a Gulágon*. Budapest, Kálvin Kiadó.
- Gulácsy Lajos 1998: A Kárpátaljai Református Egyház múltja és jelene. In Csernicskó István et al.: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*. Változó világ. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. 45–52.
- Kahler Frigyes [é. n.]a: *Adalékok a forradalom utáni koncepciók perек kérdéséhez*. http://archiv.xxszazadintezet.hu/rendezvenyek/tudomanyos_konferencia_az_1956/kahler_frigyes_adalekok_a_forr.html (letöltve: 2016. június 20.).
- Kahler Frigyes [é. n.]b: *Koncepciók perек a kommunista egyházpolitika kellektarában – avagy katolikus papok elleni kirakatperек, és titkos eljárások*. <http://www.kommunizmusbunei.hu/publikaciok/tagjaink/22-dr-kahler-frigyes/46-dr-kahler-frigyes-koncepcios-perек-a-kommunista-egyhazpolitika-kellektaraban-avagy-katolikus-papok-elleni-kirakatperек-es-titkos-eljarasok> (letöltve: 2016. június 20.).
- Kepecs József (szerk.) 2000: *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Majnek Antal 1998: A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház története. In Csernicskó István et al.: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*. Változó világ. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. 53–60.
- Molnár D. Erzsébet 2017: A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása szovjet kényszermunkatáborokba. In Kiss Réka–Simon István (szerk.): *Gulag–Gupvi. A szovjet fogság Európában*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 239–257.
- Oficinszkij Román 2010: Szekularizáció szovjet módra. In Fedinec Csilla–Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009 – történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 288–289.
- Papp Vilmos 2009: XX. századi „gályarab”-prédikátorok. Szútor Jenő (1890–1950). *Presbiter* (XVIII. évf.), 2009. január–február, 5.
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya 2013: *Oktatáspolitikai és történelemtanítás a Szovjetunióban és Ukrajnában (1945–2010). I. Szovjetunió (1945–1991)*. Ungvár, Líra Poligráfcentrum.

Zubánics László 2009: „*Túl a Tiszán van egy város, Beregszász...*” KMMI-füzetek IV. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet.

Тронько П. Т. (председатель Главной редколлегии) 1992: *История городов и сел Украинской ССР, Закарпатская область*. Киев, Институт Истории Академии Наук УССР.

Статья 54 УК УССР. <https://veprin.jimdo.com/документы/статья-54-ук-уССР/> (letöltve: 2017. december 8.).

ERZSÉBET MOLNÁR D.

The church and community builder: the life, work and deportation of Jenő Szútor (1944–1951), pastor of the Reformed Church of Beregszász (Berehove)

At the beginning of the second period in which the Hungarian population of Transcarpathia was relegated into the status of an ethnic minority, when the region underwent a process of Sovietisation, a series of purges were launched by the Soviet political administration with the objective of removing the obstacle, posed by the presence of the community's intellectual elite and the leadership of its historical churches, from the path of consolidating the new regime. The show trials staged against these people and usually ending in deportations to the GULAG camps made it easier for the representatives of the occupying powers to integrate the Hungarian population of the Transcarpathian region, left without its "leaders" and "shepherds". As a result of these measures, the victims of Stalinism included such persons as those regarded by the party functionaries as potential impediments in the process of introducing the new order hallmarked by the name of Stalin, as well as those who presented any form of actual resistance to the establishment of the Communist system. Such was the fate of Jenő Szútor, pastor of the Reformed Church of Beregszász. The Reverend Szútor had played a determining part in the life of the Beregszász community in the three decades between 1920 and 1951. He became the leader of the town's Reformed congregation in the most trying times after World War I when even the trauma of the Trianon Treaty was exacerbated by the destruction of the local church in the great fire of 1918, after which the Czechoslovak authorities refused to finance the renovation of the burnt-out building. Thankfully, Jenő Szútor, a builder in every sense of the word, found a solution to the apparently unsolvable problem of reconstructing the church as well

as rebuilding the community of local believers. Alongside performing his official duties, he engaged in a wide variety of activities in order to facilitate the cultural development of the local Hungarian community. He survives in the memory of posterity as a superbly educated and cultured preacher whose sermons were followed with great enthusiasm by his affectionate community, who held him in very high regard. The leaders of all other religious denominations in Beregszász maintained close relations with the Reverend Szútor, who was the *spiritus rector* of his town's religious, cultural, and intellectual life. As a minister faithfully serving his congregation, Jenő Szútor stood by his followers in the hardest of times, persevering in his vocation even as the Soviet regime showed its true colours dragging Szútor's fellow-pastors away one after the other. He supported his congregation, remaining in his position even at a time when he could by no means take his personal safety granted. The names of Beregszász and Jenő Szútor have thus become inseparable.

This study aims to offer a comprehensive overview of Jenő Szútor's pastoral activities with special emphasis on the period between the beginning of the Soviet occupation in 1944 and his death in 1951.

ELEMÉR BARTA

The ministry of Zoltán Kovács, Reformed pastor of Tiszaújlak (Vylok), in the period of 1944–1948

This essay aims to present the details of the ministry of Zoltán Kovács, the Reformed pastor of Tiszaújlak for four and a half years. According to presbyteral records, personal recollections, and other contemporaneous documents, it was a trying period both politically